

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI MIASTA I GMINY PELPLIN na lata 2008-2011

1. Wstęp - cel opracowania

Zasadniczym celem Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami jest włączenie problematyki ochrony i opieki nad zabytkami do zadań gminy, jak również prezentacja różnorodnych form działania w obrębie zachowanej struktury obiektów zabytkowych. Realizacja tych działań przez samorząd lokalny wpłynie korzystnie zarówno na kształtowanie tożsamości regionalnej jak i budowanie wartości kulturowej wpływającej z tradycji miejsca.

Kolejne zadanie programu to budowa świadomości mieszkańców miasta i gminy co do niepowtarzalnego charakteru miejscowego dziedzictwa kulturowego, aktywizującego nie tylko do czynnego wspierania zamierzeń władz samorządowych lecz także rozwinięcie poczucia osobistej dumy z racji współtworzenia miejscowej społeczności.

Główne założenia gminnego programu opieki nad zabytkami zostały opracowane na cztery lata. W trakcie tego czasu prowadzony będzie monitoring działań, który uwzględniając bieżące zmiany uwarunkowań prawnych i gospodarczych, pozwoli na wprowadzenie koniecznych korekt.

2. Podstawy prawne:

Najważniejszą podstawą prawną wyznaczającą założenia programu opieki jest **Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2003 r., Nr 162, poz. 1568 z późniejszymi zmianami), a także uzupełniające ustawę **rozporządzenie ministra kultury** z dnia 14 maja 2004 r (Dz.U.04.124.1305).

Ustawa określa podstawowe definicje z zakresu opieki nad zabytkami, zawarte w artykule 3 oraz wymienia w art. 6 rodzaj zabytków podlegających ochronie i opiece:

1. zabytki nieruchome
 - a. krajobrazy kulturowe
 - b. układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane
 - c. dzieła architektury i budownictwa
 - d. dzieła budownictwa obronnego
 - e. obiekty techniki
 - f. cmentarze
 - g. parki, ogrody i inne formy projektowanej zieleni
 - h. miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji
2. zabytki ruchome:
 - a. dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej
 - b. kolekcje stanowiące zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych
 - c. numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria
 - d. wytwory techniki, a zwłaszcza urządzenia, środki transportu oraz maszyny i narzędzia świadczące o kulturze materialnej

- e. materiały biblioteczne
 - f. instrumenty muzyczne
 - g. wytwory sztuki ludowej i rękodzieła
 - h. przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji
3. zabytki archeologiczne:
- a. pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa
 - b. cmentarzyska
 - c. kurhany
 - d. relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej

Ustawa określa ewidencję zabytków jako podstawę do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy (**art. 21**), prowadzenie gminnej ewidencji zabytków w formie zbioru kart adresowych (**art. 22.4**).

Ustawa ustala cele i sposób działania gminnego programu opieki nad zabytkami (**rozdział 8, art. 84-87**):

1. włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju
2. uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej
3. zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
4. wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego
5. podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami
6. określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystywaniem tych zabytków
7. podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

Program opieki sporządzany na okres 4 lat, powinien zostać zatwierdzony przez radę gminy, która co 2 lata przyjmuje sprawozdanie z jego działania.

Rozporządzenie Ministra Kultury w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, zawiera:

1. opis karty adresowej gminnej ewidencji zabytków (§ 12.1)
2. włączenie karty adresowej do gminnej ewidencji zabytków (§ 12.2)

3. Uwarunkowania zewnętrzne

3.1.Strategia rozwoju województwa pomorskiego

Zagadnienia ochrony dziedzictwa i krajobrazu kulturowego znalazły się w tekście strategii rozwoju województwa pomorskiego 2005-2020, przyjętej w dniu 18.07.2005 r. uchwałą Sejmiku Województwa Pomorskiego.

W analizie potencjału województwa pomorskiego (s.20) wśród mocnych stron wskazane jest „*bogate dziedzictwo kulturowe*”, natomiast wśród stron słabych wymienia się „*nieharmonijne zagospodarowanie atrakcyjnych przyrodniczo i turystycznie terenów województwa*”.

Strategia działań obejmuje 14 celów ujętych w ramach 3 priorytetów.

W priorytecie I – konkurencyjność.

Cel nr 3 określony jako: *Rozwój gospodarki wykorzystującej specyficzne zasoby regionalne* (s.24), w opisie kierunków działań jako pkt 11 wymieniona została:

„ochrona dziedzictwa historycznego, kulturowego i przyrodniczego sprzyjająca jego racjonalnemu

wykorzystaniu w rozwoju społeczno-gospodarczym, w tym m.in. wspieranie rozwoju regionalnych przemysłów kultury oraz regionalnych produktów”.

W priorytecie II – spójność.

Cel nr 3 opisany jako: *Rozwój społeczeństwa obywatelskiego (s.27), w opisie kierunków działań pkt 5 czyli:*

„wspieranie działań służących umacnianiu różnorodności i tożsamości regionalnej, utrwalanie dziedzictwa Kaszub, Kociewia, Powiśla i Żuław oraz innych części regionu, pielęgnacja i rozwój języka kaszubskiego i lokalnych dialektów, a także pielęgnowanie tradycji morskich i historycznych, w tym solidarnościowych”;

pkt 6 zawiera:

„wspieranie rozwoju kultury i poprawa dostępności mieszkańców regionu do oferty kulturalnej”.

Cel nr 4 wskazany jako: *Kształtowanie procesów społecznych i przestrzennych dla poprawy jakości życia (s.27), opis kierunków działań w pkt 1:*

„rewitalizacja obszarów regresu społeczno-gospodarczego, zdegradowanych obszarów miejskich, przemysłowych i powojennych, osiedli popegeerowskich, obszarów cennych kulturowo oraz obszarów zdegradowanych przyrodniczo”;

pkt 2: *„wspieranie kompleksowej odnowy wsi pomorskiej”.*

W priorytecie III – dostępność.

Cel nr 3: *Lepszy dostęp do infrastruktury społecznej, zwłaszcza na obszarach strukturalnie słabych (s. 29), w opisie kierunków działań pkt 3 brzmi:*

„modernizacja wyposażenia i wspieranie działalności instytucji kultury, w tym także tworzenie warunków dla ośrodków integracji i aktywizacji społeczności lokalnych”.

3.2. Strategia Rozwoju Turystyki Województwa Pomorskiego.

Dokument opracowany na lata 2004-2013, został przyjęty przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 18 lipca 2005 r. Zawiera bilans dotychczasowych działań, ponadto planowaną realizację systemu informacji turystycznej, promocję turystyczną województwa oraz tworzenie produktów turystycznych.

W bilansie rozwoju turystyki województwa (s.18), opracowanym na podstawie debat społecznych, zwracają uwagę następujące wnioski:

- potrzeba zintegrowanego systemu informacji turystycznej
- edukacja proturystyczna – podnoszenie świadomości i podtrzymywanie tożsamości regionalnej
- przedłużanie sezonu turystycznego – kreowanie atrakcji, produktów pozasezonowych

Dla wyodrębnionych terenów sformułowano konkretne zagadnienia problemowe, również dla powiatu tczewskiego wchodzącego w obręb Kociewia, na terenie którego położone jest miasto i gmina Pelplin:

- brak wyrazistego wizerunku turystycznego
- brak wyspecjalizowanej infrastruktury turystycznej
- brak spójnego systemu informacji turystycznej
- nie wykorzystanie turystyczne walorów, m.in. bogactwa zabytków
- brak kompleksowych wydawnictw regionalnych (zbyt niskie nakłady przewodników)
- słabe zagospodarowanie turystyczne obszarów atrakcyjnych turystycznie
- brak różnorodnych produktów turystycznych
- brak spójnego oznakowania atrakcji w regionie

Wśród 6 priorytetów na uwagę zasługuje **priorytet III – tworzenie markowych produktów turystycznych** (s. 34), w którym znajdujemy założenia szczególnie związane z ochroną i opieką

nad zabytkami:

- pkt 7. „wykorzystanie bogactwa dziedzictwa kulturowego sprzyja rozwojowi infrastruktury turystycznej oraz stanowi podstawę do podniesienia atrakcyjności turystycznej regionu”;
- pkt 8 „budowanie oferty na bazie dziedzictwa kulturowego wzmacnia tożsamość mieszkańców i rozwija regionalizm”.

W zadaniach strategicznych priorytet III - Tworzenie markowych produktów turystycznych (s.41), zawiera następujące cele:

- 3.2. Wykreowanie markowych produktów turystycznych identyfikujących unikatowe i osobliwe cechy regionu
 - Zadania 3.2.1. sporządzenie listy atrakcji turystycznych o charakterze unikatowym
 - Zadania 3.2.4. budowanie markowych produktów turystycznych opartych na zasobach dziedzictwa kulturowego
 - Zadania 3.2.6. wspieranie promocji produktów markowych

3.3. strategia rozwoju powiatu tczewskiego na lata 2007-2020.

Przygotowanie strategii rozwoju powiatu związane było z możliwością pozyskania funduszy unijnych uzupełnionych wkładem własnym, ponieważ po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej najczęściej mogą zyskać regiony przygotowane odpowiednio pod względem projektowym i koncepcyjnym do pozyskania środków z funduszy strukturalnych.

Podstawa strategii rozwoju powiatu oparta jest na założeniu wykorzystania w maksymalnym stopniu dokładnie rozpoznanych miejscowych zasobów i potencjału oraz korzyści z usytuowania geograficznego.

- otoczenie powiatu tczewskiego – w znaczeniu dla rozwoju turystyki w powiecie wskazano na zamek w Gniewie i pocysterską bazylikę katedralną przy tworzeniu odpowiednio atrakcyjnych warunków dla turystów (tanie punkty gastronomiczne i noclegowe oraz modernizacja obiektów zabytkowych, zagospodarowywanie terenów rekreacyjnych oraz wyposażenie baz turystyki aktywnej).
- preferencje strategii rozwoju kraju – w punkcie poprawa infrastruktury technicznej i społecznej, wymieniono również infrastrukturę kultury, turystyki i sportu
- w słabych i mocnych stronach gmin powiatu tczewskiego, wśród stron mocnych gminy i miasta Pelplin wymieniono m.in.:
 - dużo atrakcji turystycznych
 - dogodne położenie komunikacyjne
 - planowany zjazd z autostrady A 1
 - siedzibę Kurii Biskupiej
 - istnienie wyższej uczelni

jako słabe strony określono m.in.:

- niewystarczające zaplecze turystyczne i obsługi turystów
 - zły stan dróg
- w szansach rozwoju powiatu wskazano m.in. - dogodne warunki do turystyki weekendowej
 - duża atrakcyjność terenu
 - rozwój tras komunikacyjnych z autostradą A 1
 - wspaniałe położenie geograficzne
- misja powiatu tczewskiego została sformułowana następująco: „Powiat tczewski to miejsce na Kociewiu zapewniające doskonałe warunki do samorealizacji mieszkańców, gdzie efektywnie wykorzystuje się zasoby lokalne, stymuluje przedsiębiorczość, podnosi atrakcyjność regionu i tworzy odpowiedni klimat w rozwoju społeczno-gospodarczym”.
- wdrażanie strategii rozwoju określone zostało przez 6 celów strategicznych w hierarchii nadrzędnych i szczegółowych
 - Cel nadrzędny nr 5 - Poprawa infrastruktury komunikacyjnej w powiecie tczewskim”
 - Cel szczegółowy 5.5 - Szlaki turystyczne w powiecie tczewskim.

Prawidłowe funkcjonowanie szlaków turystycznych nierozzerwalnie związane jest z problemami ochrony i opieki nad zabytkami, z ich stanem zachowania, promocją, a także z zapleczem towarzyszącym zabytkom.

- Cel nadrzędny nr 6 - Rozwój gospodarczy w powiecie tczewskim
Cel szczegółowy 6.3 – wspieranie działalności kulturalnej i sportowej.

3.4. program opieki nad zabytkami województwa pomorskiego na lata 2007-2010.

Zasadniczym celem Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami jest aktualna analiza zasobów dziedzictwa kulturowego, prezentacja podstaw prawnych i merytorycznych, jak również wskazanie działań koniecznych dla poprawy stanu zachowania regionalnego dziedzictwa kulturowego. Wojewódzki Program odnosi się do regulacji krajowych takich jak **Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013** i związane z nią **Programy Operacyjne, do Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego oraz Strategii Rozwoju Turystyki Województwa Pomorskiego**.

Program omawia zasoby dziedzictwa kulturowego województwa pomorskiego z uwzględnieniem rejestru zabytków, ewidencji zabytków, pomników historii oraz listy Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO.

Prezentuje również zapisy **Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego**, w którym zostały wytypowane miejsca i obiekty wskazane do utworzenia parków kulturowych. Wśród 43 najcenniejszych pozycji znalazł się także Pelplin określony jako: "zespół pocysterski założony około 1276 (zespół klasztorny, katedra z cennymi organami z XVII w., klasztor z XIV w., kościół Bożego Ciała, pałac biskupi, kanonie), największe założenie pocysterskie w Polsce północnej".

Wojewódzki Program Opieki przedstawia najważniejsze zabytki w poszczególnych kategoriach, wśród dzieł architektury i budownictwa wymieniony został zespół pocysterski w Pelplinie, wśród obiektów publicznych znalazł się gmach seminarium duchownego w Pelplinie. Z kolei Muzeum Diecezjalne w Pelplinie wymieniono wśród 25 muzeów działających w woj. pomorskim.

4. Uwarunkowania wewnętrzne

4.1. ustawa o samorządzie gminnym

Ustawa o samorządzie gminnym (Dz.U. 2001 Nr 142 pozycja 1591) w art. 7 wskazuje na zadania własne gminy, wśród których w pkt 9 znalazły się sprawy „*kultury, w tym bibliotek gminnych i innych instytucji kultury oraz ochrona zabytków i opieka nad zabytkami*”.

4.2. miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego

W dniu 26.09.2006 Rada Miejska w Pelplinie przyjęła Uchwałę nr XLIV/437/06 Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego obejmujący pn.-wsch. fragment miasta od ul. Mickiewicza i Sambora do ul. Wybickiego.

Plan omawia szczegółowo **zasób kulturowy** tej części miasta stanowiącej centrum obszaru wpisanego do rejestru zabytków woj. pomorskiego. Przede wszystkim podkreśla znaczenie głównej osi miasta wyznaczonej ul. Mickiewicza, Pl. Grunwaldzkim i ul. Sambora, której przebieg oparty został na układzie dawnej ulicowej osady przyklasztornej. Wskazuje także na zachowanie historycznych podziałów w obrębie tej przestrzeni, charakteryzujących się nietypowym ukośnym układem niwowym, stanowiącym relikty średniowiecznego układu ruralistycznego.

Ponadto plan wymienia obszary i obiekty o wartościach kulturowych podlegające ochronie, poza wpisanymi do rejestru zabytków:

- kamienica Plac Grunwaldzki 9
- kamienice ul. Mickiewicza 14, 18, 20, 24, 26, 28, 30, 31, 32
- młeczarnia ul. Mickiewicza 34
- kamienica ul. Sambora 3
- szkoła, ul. Sambora 5
- zespół folwarku Pelplin

- domy ul. Sambora 7.11. 21, 23, 25, 27
- zespół osady kolejowej ul. Dworcowa 1,2,3,4,6,9,11

W **uwarunkowaniach przestrzennych** plan wskazuje na ograniczenia zagospodarowania i zabudowy wynikające ze znacznego nasycenia obiektami i obszarami chronionymi pod względem konserwatorskim lub postulowanymi do takiej ochrony.

W zakresie głównych kierunków przekształceń plan zakłada:

- utrzymanie obecnego charakteru zabudowy wzdłuż głównego ciągu komunikacyjnego wyznaczonego przez ul. Mickiewicza i ul. Sambora, gdzie dominuje zabudowa historyczna
- eliminację zabudowy dysharmonizującej
- uczynienie walorów kulturowych
- na terenach szkolnych przy ul. Sambora urządzenie miejsc przeznaczonych na sport i rekreację
- wyłączenie z planu obszaru osady kolejowej

W warunkach zagospodarowania dla zaplecza ul. Mickiewicza i Sambora plan przedstawia dwa warianty rozwiązań podziału i charakteru zabudowy.

4.3. statut miasta i gminy

Statut Gminy Pelpin został przyjęty Uchwałą Rady Miejskiej w dniu 28.03.2003 r. pod Nr VI/59/03. Wśród czterech powołanych komisji, pod nr 2 znalazła się Komisja Oświaty i Spraw Społecznych. Zadania Komisji określone w kilkunastu punktach, nie zawierają bezpośredniego odniesienia do spraw dziedzictwa kulturowego i opieki nad zabytkami. Natomiast problematyka bliska tym zagadnieniom została określona w kilku punktach :

- pkt 4. *"Polityka w zakresie rozwoju i upowszechnianiu kultury i sztuki"*
- pkt 6. *"Wspieranie i patronat nad inicjatywami o charakterze kulturalnym"*
- pkt 11. *"Rozpatrywanie i opiniowanie zadań z zakresu budowy, remontów kapitałowych i bieżących w obiektach związanych ze sportem, turystyką i rekreacją"*.

5. Analiza zasobu obiektów zabytkowych.

5.1.Rejestr zabytków nieruchomych.

1. kościół parafialny p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP w Wielkim Garcu.

Decyzja nr KL.IV/620/735/71, z dnia 20.02.1971 r. , nr rejestru 339, nowy **A-505**. Kościół wzniesiony na początku XIV w. jako jednonawowy z prosto zamkniętym, przesklepionym prezbiterium zaakcentowanym szczytem schodkowym ze sterczynami. Rozbudowany na przełomie XVI/XVII w. o nawy boczne i kaplice pn., z barokowym zwieńczeniem wieży z drugiej połowy XVII w. We wnętrzu zachowane wyposażenie barokowe: ołtarze, ambona i chrzcielnica oraz dwie cenne płyty nagrobne rodziny Żelińskich.

2. **Kościół parafialny p.w. Św. Marcina i Małgorzaty w Lignowach Szlacheckich.**

Decyzja nr KL.VI/127/75, z dnia 17.11.1974 r., nr rejestru 707, nowy **A-807**. Kościół zbudowany w pierwszej połowie XIV w., jednonawowy, z węższym prezbiterium od wsch. i wieżą od zach., pierwotnie przesklepiony krzyżowo, następnie sklepieniem kryształowym. Po zniszczeniach podczas wojen szwedzkich odbudowany z wprowadzeniem stropów w miejscu sklepień oraz szczytów o formie późnorennesansowej w zwieńczeniu wieży. We wnętrzu zachowane wyposażenie barokowe i rokokowe: ołtarz główny i boczne, ambona, chrzcielnica, a także gotyckie rzeźby.

3. **Wieża kościoła w Rudnie.**

Decyzja nr KL.VI/130/75, z dnia 17.11.1974, nr rejestru 710, nowy **A- 810**.

Dawny kościół ewangelicki zbudowany w 1772 r. w konstrukcji szkieletowej, został

rozbudowany w 1817 r. o murowaną wieżę, pięciokondygnacyjną, przykrytą dachem czterospadowym zwieńczonym cebulastym hełmem z iglicą zakończoną gałką i chorągiewką z datą 1796. Na poddaszu zachowany napis na belce więźby dachowej z nazwiskiem budowniczego i data powstania obiektu: „*Michał Wodziak budował 1817*”.

4. Układ urbanistyczno-krajobrazowy miasta Pelplina.

Decyzja nr KL.VI/0138/78, z dnia 09.04.1978 r., nr rejestru 974, nowy **A- 911**.

Ochroną konserwatorską objęto teren o bogatych nawarstwieniach osadniczych, z których najstarsze to grodzisko wczesnośredniowieczne, a następnie wieś, nadana klasztorowi cystersów przez księcia Mestwina II . Wokół rozległych zabudowań klasztornych stopniowo rozwinęła się wieś z kościołem parafialnym. Po kasacie zakonu w 1821 r. przeniesiono tu siedzibę biskupa chełmińskiego co przyczyniło się do powstania zespołu pałacowo-parkowego oraz rezydencjonalnego przeznaczonego dla kanoników. Budowa linii kolejowej w 1852 r. wpłynęła na ukształtowanie organizmu miejskiego z centrum zabudowanym kamienicami z licznymi sklepami w przyziemiach, wielkim zakładem przemysłowym – cukrownią oraz przedmieściami zlokalizowanymi wzdłuż głównych dróg dojazdowych.

5. Zespół kościoła filialnego p.w. Bożego Ciała wraz ze szpitalem, cmentarzem i ogrodzeniem.

Decyzja nr WODK/0733/15/84, z dnia 30.12.1983 r., nr rejestru 887, nowy **A-1047**.

Pierwotnie kaplica klasztoru cysterskiego zbudowana w 1. połowie XIV w., od 2. połowy XVII w. kościół parafialny i szpitalny osady przyklasztornej. Jednonawowy typu salowego, z prosto zamkniętym prezbiterium od strony pd. i XIX-wiecznymi kruchtami od pn. i zach.. Wysoki dach ujmują szczyty schodkowe dzielone ukośnie ustawionymi filarkami zakończonymi sterczynami, po środku dachu przezroczowa sygnaturka. We wnętrzu zachowane barokowe i rokokowe wyposażenie m.in. ołtarz Św. Aniołów, ponadto polichromia Władysława Drapiewskiego na stropie z 1958 r.

Wokół kościoła niewielki cmentarz okolony ceglany XIX-wiecznym murem z zachowanymi nagrobkami z XIX i początku XX w., na pn. od kościoła budynek dawnego szpitala klasztorowego

6. Zespół klasztoru cystersów – Bazylika Katedralna p.w. Wniebowzięcia NMP, klasztor, kaplica św. Barbary, Wyższe Seminarium Duchowne, Collegium Marianum, wieża ustępowa, budynek bramny, mały młyn, stajnia.

Decyzja WKZ/0733/173/84, z dnia 11.07.1984, nr rejestru 889, nowy **A-1059**.

Bazylika Katedralna, pierwotnie kościół klasztorny zakonu cystersów, to jedna z najciekawszych realizacji gotyckiej sztuki sakralnej w Polsce. Wznoszona od pierwszej .połowy XIV, ukończona zasadniczo około 1400, przesklepiona w 1557 r., następnie remontowana z częściowymi rekonstrukcjami 1894-99. Monumentalna 11-przęsłowa bazylika założona na planie krzyża łacińskiego, z prosto zamkniętym prezbiterium, 2-przęsłowym, halowym transeptem oraz charakterystycznie rozwiązanymi fasadą i elewacją wsch. flankowanymi 8-bocznymi wieżyczkami. Wnętrze dzielone rzędami 8-bocznych filarów i 3-bocznych filarów przyściennych wspierających sklepienia o bogatej i zróżnicowanej formie. We wnętrzu zachowany różnorodny wystrój oraz wyposażenie. Do najciekawszych obiektów należą gotyckie stalle z połowy XV w., stalle manierystyczne z 1612 r., zespół 23 ołtarzy, manierystycznych i barokowych z ołtarzem głównym z obrazami Hermana Hana .

Klasztor na planie czworoboku z obiegającym wirydarz przesklepionym krużgankiem powstawał w przeciągu XIV w. Włączono XIII-wieczne oratorium, przekształcone w kapitułarz, obecnie kaplicę św. Krzyża w obręb skrzydła wsch., w nowych skrzydłach lokując wymagane regułą pomieszczenia. W skrzydle pd. zachowała się kaplica św.

Barbary, ponadto wieża ustępowa, a skrzydło zach. zostało. Przebudowane w 1868 na Collegium Marianum. Na pd. od klasztoru w 1867 r. zbudowano gmach Wyższego Seminarium Duchownego. Z obiektów gospodarczych klasztoru dotrwały także: dawny dom bramny, stajnia oraz mały młyn.

7. Zespół kanonii i sufraganii przy ul. Kanonickiej nr 1-5, Przystań Sobieskiego nr 1, Placu Mariackim 1-2, 5-6, z budynkami gospodarczymi i terenami ogrodowymi.

Decyzja nr PWKZ.R.4190-22/7328/2003/2004, z dnia 21.09.2004, nr rejestru 1241, nowy **A-1748.**

Zespół rezydencjonalny tworzy barokowa kanonia z 1719 r. oraz dwie sufraganie i sześć kanonii wzniesionych w latach 1824-29 przy ul. Kanonickiej. Najstarsza kanonia zbudowana na miejscu gotyckiego budynku gospodarczego, służyła pierwotnie jako dom dla gości opata. Przebudowywana w latach 1882 i 1916 zachowała pierwotną bryłę oraz klasycystyczną stolarkę drzwiową. Pozostałe budynki, zlokalizowane na terenie dawnego folwarku klasztornego Maciejewo, zaprojektowano według jednego wzorca z lokalizacją wzdłuż nowo projektowanej ulicy, wytyczonej na osi transeptu katedry.

8. Cmentarz mennonicki i ewangelicki z murem, starodrzewem i nagrobkiem z 1807 r. w Międzyłężu.

Decyzja PWKZ.R.4190-8/7658/2003/2004, z dnia 14.12.2004 r., nr rejestru 1243, nowy A-1751.

Pierwotnie miejsce pochówków mennonitów, a od około 1800 r. ewangelików. Zachowana kompozycja o regularnym, geometrycznym kształcie, ujętym XIX-wiecznym murem ceglany, z którego miejscami zachowane jedynie słupki, ze starodrzewem w formie szpalerów lipowych. Na terenie nekropolii zachowane relikty dawnych nagrobków oraz jedna stela mennonicka.

9. Kościół parafialny p.w. Św. Bartłomieja wraz z cmentarzem, starodrzewem, kaplicą grobową rodziny Maniów, murem, plebanią, organistówką i otoczeniem w Rajkowych.

Decyzja nr PWKZ.R.4190-33/7103-3/2006/2007, z dnia 10.01.2007 r., nr rejestru **A- 1800.**

Kościół barokowy z relikdami gotyckimi w obrębie wieży, Jednonawowy z wyodrębnionym, trójbocznie zamkniętym prezbiterium i masywną wieżą z hełmem i przezroczową latarnią z iglicą zakończoną kulą, chorągiewką i krzyżem.. We wnętrzu na stropie polichromia wykonana w 1925 r. przez A.Drapiewskiego, a także zachowane wyposażenie późnorennesansowe i barokowe.

Na terenie cmentarza przykościelnego, założonego w 1779 r. okolonego kamienno-ceglany murem z bramą od wsch., zachowane liczne nagrobki, z których najstarszy z 1867 r. W nowszej części rodowa kaplica rodziny Maniów.

Plebania wzniesiona w połowie XIX w. o harmonijnej parterowej bryle nakrytej dachem naczółkowym, z drewnianą werandą na osi fasady.

10. Kamienica przy Placu Grunwaldzkim nr 9 w Pelplinie.

Decyzja PWKZ.R.4190-33/2622-4/2007 z dnia 27.06.2007 r., nr rejestru **A-1807.**

Kamienica wzniesiona w 1873 r. jako dwukondygnacyjna z frontowym ogrodem, przez długie lata siedziba czasopisma „Pielgrzym”, najbardziej poczytnego pisma polskiego na terenie Pomorza w końcu XIX w. i w okresie międzywojennym, stworzonego przez Stanisława Romana, prowadzonego przez Edwarda Michałowskiego, a następnie przez Józefa Matłosa. Obiekt rozbudowany w 1912 r. do obecnej, formy, z charakterystyczną, półkolistą wieżyczką zegarową. Wówczas na parterze znalazły się

lokale handlowe, na piętrach redakcja oraz mieszkania służbowe.

11. Kamienica przy ul. Mickiewicza 2a w Pelplinie.

Decyzja PWKZ.R.4190-40/3161-4/2007 z dnia 07.08.2007 r., nr rejestru **A-1814**.

Kamienica wzniesiona, podobnie jak sąsiednia, w 1912 r. z inicjatywy Towarzystwa „Drukarnia i Księgarnia”, właściciela wydawnictwa „Pielgrzym”, dla pracowników drukarni oraz na siedziby sklepów kupców polskich. Kamienica w typie wielkomiejskim z obszerną oficyną, wyróżnia się okazałą bryłą oraz asymetryczną kompozycją fasady z bogatym detałem architektonicznym, nawiązującą do stylistyki secesji.

12. Kamienica przy ul. Mickiewicza 2 b w Pelplinie.

Decyzja PWKZ.R.4190-40/3377-4/2007, z dnia 07.10.2007 r., nr rejestru **A-1817**.

Druga z kamienic ufundowana w 1912 r. dzięki inicjatywie Towarzystwa „Drukarnia i Księgarnia”, dla pracowników wydawnictwa „Pielgrzym”. Prezentuje równie monumentalną bryłę z symetryczną, bardziej zrównoważoną kompozycją elewacji, pozostającą w kręgu form secesyjnych.

13. Willa przy ul. Mickiewicza 32.

Decyzja PWKZ.R.4190-50/6949-4/2007, z dnia 18.12.2007 r., nr rejestru **1821**.

Willa zbudowana w drugiej dekadzie XX w., związana z Cukrownią Pelplin, przeznaczona na mieszkania dla kadry kierowniczej zakładu. Zachowała harmonijnie zaprojektowaną bryłę, ramową kompozycję elewacji, pierwotny układ wnętrza z jednym mieszkaniem na parterze oraz zachowane wyposażeniem.

5.2. rejestr zabytków ruchomych

1. Obraz „Wskrzeszenie Łazarza w Betanii”, XVII/XVIII w., krużganek klasztorny.
Decyzja nr Kl.IV-2/57/1106/67, z dnia 27.02.1967, nr rejestru **B-20**,
2. Obraz : „św. Paweł i św. Barnabasz,, XVII/XVIII w., krużganek klasztorny
Decyzja nr Kl.IV-2/58/1107/67, z dnia 27.02.1967 r., nr rejestru **B-21**
3. Obraz „Gody w Kanie Galilejskiej”, XVII/XVIII w., krużganek klasztorny.
Decyzja z dnia 27.02.1967, nr rejestru **B-22**.
4. Obrazy z krużganków – 18.
Decyzja nr Kl.IV- /62/1244/72, z dnia 09.03.1972, nr rejestru **B-92**.
5. Ołtarz Główny Bazyliki Katedralnej, 1623-40, z obrazami Hermana Hana.
Decyzja WKZ.5330/11/89/1266, z dnia 11.07.1984, nr rejestru **B-224**
6. Ołtarz Wniebowzięcia NMP tzw. Mariacki w Bazylice Katedralnej, 1618-19, z obrazami Hermana Hana
Decyzja nr WKZ.5330/11/89/1286, z dnia 28.12.1989, nr rejestru **B-282**.
7. Wyposażenie Bazyliki Katedralnej, ołtarze ś. Filipa, Siedmiu Sakramentów, św. Jakuba, św. Andrzeja, z obrazami.
Decyzja nr WKZ-5330/9/90/1336, z dnia 02.11.1990 r., nr rejestru **B-288**
8. Wyposażenie Bazyliki Katedralnej - 3 ołtarze: Św. Bernarda, Benedykta i Roberta, z rzeźbami i obrazami Samuela Buchwalda; ołtarz Niepokalanego Poczęcia NMP, 1718; ołtarz Krzyża Św. tzw. Stygmatów św. Franciszka, 3.ćw. XVIII w.
Decyzja nr WKZ-5330/5/93/2773, z dnia 07.12.1993 r., nr rejestru **B-306**.
9. Wyposażenie kościoła p.w. Bożego Ciała: ołtarz główny Koronacji NMP, 1760, z obrazami i rzeźbami, 1760; ołtarz boczny św. Rocha, 3. ćw. XVIII w.; ołtarz boczny Anioła Stróża, 1680.
Decyzja nr WKZ-5330/6/93/2774, z dnia 07.12.1993, nr rejestru **B-307**.
10. Obrazy: „Fundacja klasztoru cysterskiego w Pogódkach”, 1676, A.Stech; „Wizerunek księcia Sambora II”, 1676, A.Stech; rama do wizerunku księcia Sambora II, 1676, A.Schlüter Starszy , Bazylika Katedralna..

- Decyzja nr WKZ-5330/10/93/2778, z dnia 08.12.1993, nr rejestru **B-311**.
11. Ambona w bazylice Katedralnej, 1682, Mateusz Schuler z Gniewa.
Decyzja nr WKZ-5330/7/94/4330, z dnia 21.12.1994, nr rejestru **B-320**.
12. Ołtarz św. Jana Nepomucena w Bazylice Katedralnej.
Decyzja nr WKZ-5330/8/94/4331, z dnia 21.12.1994, nr rejestru **B-321**.
13. Ołtarz św. Maurycego w Bazylice Katedralnej, z obrazem „Wyznanie wiary przez św. Maurycego” A. Stecha, 1674.
Decyzja nr WKZ-5330/9/94/4333, z dnia 21.12.1994, nr rejestru **B-322**.
14. Ołtarz św. Macieja w Bazylice Katedralnej, z obrazami A. Stecha, 1670.
Decyzja nr WKZ-5339/10/94/4334, z dnia 21.12.1994, nr rejestru **B-323**.
15. Ołtarz Św. Marii Magdaleny, w Bazylice Katedralnej, 1613.
Decyzja nr WKZ-5330/11/94/4335, z dnia 21.12.1994, nr rejestru **B-324**.
16. Ołtarz Św. Młodzianków w Bazylice Katedralnej, z obrazami A. Stecha, 1653.
Decyzja nr WKZ-5330/2/97/5519, z dnia 10.09.1997, nr rejestru **B-339**.

5.3. rejestr zabytków archeologicznych

1. Grodzisko wczesnośredniowieczne w Janiszewie, decyzja z dnia 03.09.1962, nr rejestru **8**.
2. Grodzisko wczesnośredniowieczne w Rajkowach, decyzja z dnia 03.09.1962, nr rejestru **20**.
3. Osada otwarta z okresu wpływów rzymskich w Lignowach Szlacheckich, decyzja z dnia 09.01.1970 r., nr rejestru **90**.
4. Grodzisko wczesnośredniowieczne w Wielkim Garcu, decyzja z dnia 25.09.1970 r., nr rejestru **103**.
5. Grodzisko wczesnośredniowieczne w Lignowach Szlacheckich, decyzja z dnia 10.12.1970 r., nr rejestru **119**.
6. Osada otwarta z młodszej epoki kamienia w Pelplinie, decyzja z dnia 13.03.1979 r., nr decyzji **127**.
7. Osada otwarta z okresu wpływów rzymskich w Rudnie, decyzja z dnia 31.03.1971 r., nr rejestru **145**.
8. Osada otwarta z wczesnego średniowiecza w Rudnie, decyzja z dnia 31.03.1971 r., nr rejestru **146**.
9. Grodzisko z wczesnego średniowiecza w Pelplinie-Maciejewie, decyzja z dnia 15.06.1971, nr rejestru **154**.
10. Osada otwarta z okresu wpływów rzymskich i wczesnego średniowiecza w Lignowach Szlacheckich, decyzja z dnia 06.12.1976 r., nr rejestru **308**.
11. Osada otwarta z okresu wpływów rzymskich w Lignowach Szlacheckich, decyzja z dnia 06.12.1976 r., nr rejestru **309**.
12. Osada otwarta z okresu neolitu w Rożentalu, decyzja z dnia 06.07.1983 r., nr rejestru **386**.
13. Osada otwarta z okresu neolitu w Rożentalu, decyzja z dnia 06.12.1983 r., nr rejestru **387**.

5.4. gminna ewidencja zabytków.

Została opracowana dla miasta Pelplina i dla gminy Pelplin na początku 2007 r. przez J.Barton-Piórkowską i D. Styp-Rekowską. Zawiera 184 karty adresowe zabytków architektury z terenu miasta oraz 192 karty adresowe obiektów z obszaru gminy Pelplin. Każda z kart adresowych zawiera następujące informacje o zabytku:

1. określenie obiektu
2. obecna funkcja
3. materiał

4. datowanie
- 5-11 określenia adresowe
14. typ własności
15. rodzaj użytkowania
16. informacja o ochronie prawnej (rejestr zabytków)
17. stan zachowania
18. rodzaje zagrożeń
- 17-18 wykonawca i czas powstania ewidencji
19. uwagi o zachowanych elementach zabytkowych oraz dokonanych zmian
20. fotografie
21. mapkę sytuacyjną

Wśród zabytkowych obiektów z terenu gminy wyróżniają się **budowle sakralne** prezentujące architekturę średniowieczną jak kościoły parafialne w Lignowach Szlacheckich i Wielkim Garcu, a także realizacje nowożytne - barokowe jak świątynia w Rajkowach i kaplica w Nowym Dworze, czy XIX-wieczna wieża kościoła w Rudnie.

Do obiektów sakralnych należą także kapliczki i figury przydrożne, bardzo licznie występujące na terenie gminy m.in. w Gręblinie, Janiszewku, Lignowach Szlacheckich, Ropuchach, Wielkim Garcu oraz dwie w Nowym Dworze i Rożentalu i trzy w Rajkowach.

Z **zabytków sepulkralnych** zwracają uwagę cmentarze o nawarstwieniach wyznaniowych. Założone jeszcze przez menonitów nekropolie w Międzyłężu czy Małych Walichnowach, następnie użytkowane przez ewangelików, znacznie zaniedbane w czasach powojennych, obecnie stopniowo porządkowane i częściowo oznakowane. Ponadto znajdujemy tu cmentarze rodowe z kaplicami grobowymi np. w Kulicach czy Ornasowie oraz przykościelne w Rajkowach i w Wielkim Garcu; w tej ostatniej miejscowości występują aż trzy różne nekropolie.

Kościółom towarzyszą **plebanie**, z których zachowały się głównie XIX-wieczne realizacje, niekiedy wznoszone na starszych fundamentach np. w Lignowach Szlacheckich, Rajkowach i w Wielkim Garcu.

Obiekty rezydencjonalne to dwory otoczone założeniami ogrodowo-parkowymi, z zabudowaniami gospodarczymi. Zostały wzniesione głównie z XIX w., a zachowały się w Lignowach Szlacheckich, Międzyłężu, Ornasowie, Rombarku, Ropuchach i Woli.

Zabudowę wiejską reprezentują przede wszystkim parterowe domy z cegły o licowanych elewacjach, stanowiące ulepszoną wersję drewnianej chaty np. w Janiszewku nr 12, 18, 21 czy 24, w Rożentalu 20. Odmianę bardziej rozbudowaną stanowią budynki z półpiętrzem i tzw. erklem takie jak w Janiszewku nr 17, 23, 26 czy Kulicach nr 26. Zachowało się też kilka przykładów okazałych domów wiejskich bogatych gospodarzy np. w Gręblinie i w Wielkim Garcu nr 64 i 66. Na uwagę zasługują również już nieliczne tzw. „poniatówki” np. w Gręblinie nr 77, drewniane zagrody o powtarzalnym typie architektonicznym, które pojawiły się na tych terenach po 1926 r.

Budynkom mieszkalnym towarzyszą obiekty gospodarcze, czasami okazałe i starannie zakomponowane np. w Lignowach nr 15 i 77, Gręblinie nr 66 czy Rudnie nr 5.

Z przemysłowych realizacji nie dotrwało zbyt wiele przykładów, wspomnieć można kuźnię w Gręblinie czy wodny młyn w Stockim Młynie razem z domem młynarza.

Z **obiektów użyteczności publicznej** wymienić należy starannie zaprojektowane obiekty szkolne zachowane w Lignowach Szlacheckich, Małych Walichnowach, Międzyłężu, Pomyjach, Rombarku i Rudnie. W Wielkim Garcu i w Pomyjach istnieją jeszcze dawne karczmy, obecnie użytkowane jako budynki mieszkalne; podobną funkcję pełnią budynki dawnych nadleśnictw w Rajkowach i w osadach.

W mieście Pelplinie z **zabytków sakralnych** najważniejszy jest gotycki kościół pocysterski obecnie Bazylika Katedralna p.w. Wniebowzięcia NMP. Równie cennym obiektem pozostaje inna gotycka świątynia, dawny kościół parafialny obecnie filialny p.w. Bożego Ciała. W obrębie klasztoru wyróżnia się XIII-wieczne dawne oratorium cysterskie, obecnie kaplica św. Krzyża, a

także gotycka kaplica p.w. św. Barbary. Ponadto zachowała się neogotycka kaplica p.w. św. Józefa w Zakładzie Sióstr Miłosierdzia, jak również skromna kaplica przedpogrzebowa w tym zespole.

W dużym stopniu dotrwały do naszych czasów zabudowania dawnego klasztoru cysterskiego skupione wokół wirydarza ujętego krużgankami. Jest to skrzydło pd. z letnim refektarzem, skrzydło zach. przebudowane na Collegium Marianum jak i obiekty gospodarcze: wieża ustępowa, dom bramny, dawna stajnia, magazyn zbożowy oraz mały i wielki młyn.

Zabytki sepulkralne to przede wszystkim obszerny cmentarz katolicki przy ul. Podgórnej, miejsce spoczynku znamienitych przedstawicieli kościoła oraz mieszkańców Pelplina, a także niewielki cmentarzyk przy kościele p.w. Bożego Ciała z historycznymi nagrobkami.

Obiekty rezydencjonalne reprezentowane są przez pałac biskupi posadowiony na terenie rozległego ogrodu i parku oraz kameralny zespół sufraganii i kanonii przy ul. Kanonickiej i ul. Przysia J. Sbieskiego, ponadto budynek plebani kościoła p.w. Bożego Ciała.

Świeckie obiekty tego typu reprezentuje dwór dawnego folwarku Maciejewo przy ul. Sambora 28.

Wśród **budynków mieszkalnych** wymienić należy nieliczne wille przy ul. Mickiewicza 32 czy ul. Kościuszki 11. Znaczną grupę tworzą kamienice, bardziej okazałe znajdują się w centrum miasta przy ul. Mickiewicza 2a, 2b, 6, 10, 13 i 19, przy Placu Grunwaldzkim 1, 7, 9, Placu Wolności 3, ul. Starogardzkiej 1,10, nieco skromniejsze przy ul. Sambora 2,4,6, ul. Biskupa Dominika 1,2,4.

Boczne ulice oraz przedmieścia skupione przy głównych drogach dojazdowych charakteryzuje zabudowa typu małomiasteczkowego. Tworzą ją niewielkie piętrowe domy czynszowe jak przy ul. Mickiewicza 28, 32, 44, budynki parterowe o tynkowanych elewacjach z bogatym detalem np. przy ul. Kościuszki 30, 46 lub parterowe o licowanych ceglą elewacjach takich jak domy przy ul. Kościuszki 24, 38, 42, 54 czy ul. Mickiewicza 20. Na uwagę zasługuje kolonia domów kolejowych przy ul. Dworcowej o powtarzalnym typie architektonicznym, z zachowanym detalem i małą architekturą w formie ogrodzeń.

Zadziwia duża ilość hoteli powstałych od początku XX w., obecnie użytkowanych jako domy mieszkalne, wśród nich wyróżnia się hotel A. Sikorskiego z 1912 r., przy ul. Mickiewicza 12, kolejny „Pod czarnym orłem” przy Pl. Grunwaldzkim 2, czy przy Pl. Wolności 1.

Obiekty użyteczności publicznej to przede wszystkim **budynki szkolne**, w tym okazały gmach Wyższego Seminarium Duchownego, Collegium Marianum wyrosłe na gotyckim zrębie skrzydła zach. klasztoru, liceum przy ul. Sambora 5 czy modernistyczne bryły szkół przy ul. Biskupa Dominika 7 i ul. Kościuszki 12.

Do tej kategorii należą również **szpitale**, w tym dawny średniowieczny szpitalik przy kościele Bożego Ciała, jak również **zakłady opieki**, takie jak zakład Sióstr Miłosierdzia św. Józefa przy ul. Szpitalnej z domem lekarzy od ul. Starogardzkiej oraz apteki, z których najstarsza apteka „Pod orłem” mieści się do dziś przy ul. Mickiewicza 1.

Obiekty gospodarcze i przemysłowe to przede wszystkim pozostałości po kompleksie cukrowni z murem wzdłuż ul. Mickiewicza, mleczarnia przy tej samej ulicy pod nr 54. Wymienić tu należy dawne młyny: mały, gotycki i duży wzniesiony w XIX w. na średniowiecznym zrębie, obecnie przystosowane do nowej funkcji, wreszcie okazały spichlerz dawnego folwarku Maciejewo przy ul. Sambora 29 czy budynki gospodarcze dawnego folwarku Pólko.

Na uwagę zasługuje także **zabytkowa zieleń komponowana** zachowana w dużym stopniu na terenie miasta. Czołowy przykład to ogród i park biskupi lecz na uwagę zasługują także mniejsze ogrody przy kanoniach i sufraganiach, przy plebani kościoła Bożego Ciała i wielu posesjach mieszkalnych, jak również szpalery drzew wzdłuż ulic np. Kanonickiej czy Starogardzkiej.

Z zielenią zabytkową związane są również elementy **małej architektury**, wśród których wyróżnia się oprawa mostu na rzece Wierzycy, pierwotnie zaakcentowana grupą rzeźbiarską, obecnie pomnikiem Jana Pawła II. Dotrwały także ogrodzenia domów, bardzo licznie jeszcze zachowane, pochodzące zazwyczaj z czasu wznoszenia budynków, najczęściej w formie ceglanych lub betonowych słupków łączonych drewnianym parkanem, metalowymi kratami albo

siatką.

Gminna ewidencja zabytków jest zbiorem otwartym, który może być uzupełniany o nowe obiekty, wskazane przy monitorowaniu terenu i wnioskowane w sprawozdaniu sporządzanym co dwa lata.

5.5. obiekty zabytkowe wyróżniające się w skali regionu.

W **Pelplinie** najcenniejszym zabytkiem pozostaje bezsprzecznie **kompleks pocysterski** ze słynną bazyliką katedralną, zabudowaniami klasztornymi oraz towarzyszącymi obiektami gospodarczymi. Dopełnienie walorów zespołu stanowi bogactwo wystroju i wyposażenia wnętrza świątyni, czyniąc obiekt jednym z najznamienitszych nie tylko w skali regionu ale i kraju.

Równie interesująco prezentuje się **zespół rezydencjonalny kurii biskupiej**, zarówno pałac biskupi z ogrodem i parkiem położony w zakolu rzeki Wierzycy, jak i sufraganie oraz kanonie wraz z ogrodami i budynkami gospodarczymi.

Na uwagę zasługuje także **historyczne centrum miasta** zabudowane wielkomiejskimi kamienicami i budynkami hotelowymi usytuowanymi w pn. odcinku ul. Mickiewicza i przy Placu Grunwaldzkim.

Na terenie **gminy Pelplin** zdecydowanie wyróżniają się **obiekty sakralne**, zarówno gotyckie i barokowe świątynie w Lignowach Szlacheckich, Wielkim Garcu czy Rajkowych, malowniczo zlokalizowane na wzniesieniach, otoczone historycznymi cmentarzami przykościelnymi i ceglanyymi murami granicznymi z okazałymi bramami. Równie wartościowe, a nie zawsze doceniane, są bardzo liczne kapliczki i figury przydrożne, obecne w każdej miejscowości, niekiedy występuje ich kilka na terenie jednej wsi. To właśnie te zabytki dodają kolorytu wiejskim drogom i skrzyżowaniom traktów, one też lokalizowane w lokalnych centrach, tworzą charakterystyczny klimat, stając się logo-symbolem miejscowości.

Ponadregionalne znaczenie mają także tutejsze **cmentarze**, zarówno te o walorach wielokulturowych, związane kolejno z mennonitami, ewangelikami i katolikami, n.p. w Międzyłężu czy Małych Walichnowach, jak również rodowe znanych rodzin żyjących na tym terenie od pokoleń m.in. w Ornasowie czy Kulicach.

Kolejną grupą wyróżniającą się w skali regionu są obiekty związane z wielowiekową **historią ochrony wałów wiślanych** w ramach Związku Wałowego Niziny Walichnowskiej. Działalność rodziny Dirksenów, w tym Petera Rudolfa Dirksena, starosty tego związku, upamiętniona pomnikiem w pobliżu Międzyłęża, który nie tak dawno odzyskał pierwotne znaczenie, zagroda Dirksenów w Małych Walichnowach, czy niezbyt jeszcze rozpoznane obiekty przepompowni w Międzyłężu, tworzą krąg tematyczny godny głębszych badań i odpowiedniej promocji.

6. Diagnoza.

Najpopularniejszym narzędziem diagnostycznym jest analiza **SWOT** punktująca silne i słabe strony badanych procesów (**Strengths-Weaknesses**), jak również szanse i zagrożenia (**Opportunities-Threats**). Takie zestawienie pozwala na sformułowanie zasadniczych celów programu.

SILNE STRONY

- występowanie na terenie miasta Pelplina zespołu zabytkowego o znaczeniu krajowym – zespołu pocysterskiego z Bazyliką Katedralną o wyposażeniu złożonym z najlepszych przykładów sztuki snycerskiej, malarstwa i złotnictwa
- występowanie na terenie miasta i gminy Pelplin zabytków ważnych dla krajobrazu kulturowego województwa - **13** decyzji o wpisie do rejestru zabytków architektury, **16** decyzji o wpisie zabytków ruchomych, **13** decyzji o wpisie zabytków archeologicznych
- znaczące walory dziedzictwa kulturowego gminy przy prawie **400** obiektach ujętych w gminnej ewidencji zabytków
- funkcjonowanie na terenie miasta Pelplina Muzeum Diecezjalnego o bogatych zbiorach

sztuki sakralnej liczących się w skali kraju

- występowanie na terenie gminy dobrej klasy budownictwa sakralnego, gotycko-barokowych kościołów w Lignowach Szlacheckich i w Wielkim Garcu, barokowego kościoła w Rajkowach, barokowej kaplicy w Nowym Dworze, czy XIX-wiecznej wieży kościoła w Rudnie.
- duża i różnorodna grupa kapliczek oraz figur przydrożnych tworzących specyficzny klimat miejscowości i dróg wiejskich
- zespół wielkomiejskich kamienic z handlowymi parterami w centrum miasta Pelplina
- rezydencjonalny zespół Kurii Biskupiej z Pałacem Biskupim w otoczeniu komponowanego ogrodu oraz sufraganie i kanonie przy ul. Kanonickiej i przy Placu Mariackim, które są powiązane kompozycyjnie z Bazyliką Katedralną
- pocysterski zespół gospodarczy: mały i duży młyn, dawna stajnia i spichlerz przekształcane w kompleks hotelowo-konferencyjny
- zachowany zasób XIX-wiecznych zespołów dworsko-parkowych z folwarkami
- zagrody typu „poniatówki” jako przykład planowanego budownictwa osadniczego z lat 30-tych XX w.
- zabytki hydrotechniczne Niziny Walichnowskiej związane z budową i ochroną wałów wiślanych, w powiązaniu z działalnością Związku Wałowego
- cmentarze mennonicko-ewangelickie, katolickie i rodowe, z kaplicami grobowymi stanowiące świadectwo nawarstwień kulturowych

SŁABE STRONY

- brak odpowiednich środków finansowych na prowadzenie planowej rewaloryzacji obiektów zabytkowych
- brak właściwego programu użytkowego dla zespołów dworsko-parkowych z folwarkami zamieszkałych przez pracowników dawnych gospodarstw PGR
- zły stan techniczny zabytków wynikający z braku systematycznych przeglądów technicznych, remontów bieżących i niewłaściwego użytkowania
- remonty prowadzone bez oparcia o dokumentację projektową, niezgodnie ze sztuką konserwatorską, z użyciem nieodpowiednich materiałów, prowadzące do niekorzystnych zmian w formie i kompozycji obiektów
- dokonywanie wtórnych podziałów parcelacyjnych zarówno w obrębie obiektów jak i zespołów zabytkowych
- ekspansja wielkogabarytowych inwestycji zagrażających obszarom cennym kulturowo i krajobrazowo

SZANSE

- rosnąca rola samorządu gminnego poprzez włączenie ochrony i opieki nad zabytkami w sferę rozwoju gminy
- obecność zagadnień ochrony dziedzictwa kulturowego w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego
- możliwość włączenia obiektów zabytkowych miasta i gminy do organizowanych przez Samorząd Województwa Pomorskiego szlaków turystyki kulturowej: Szlaku Cysterskiego i Szlaku Zabytków Hydrotechniki
- rozwój i wzrost znaczenia inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych w organizowaniu imprez wynikających z tradycji lokalnej, opartych na bazie obiektów zabytkowych – Jarmark Cysterski, koncerty w Bazylice Katedralnej, festiwal poetycki Ks. Pasierba, Dni Pelplina.
- możliwość finansowania dokumentacji i prac konserwatorsko-budowlanych z różnych

źródeł: państwowych (Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego), wojewódzkich (Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków), Samorządu Województwa Pomorskiego, wyznaniowych, prywatnych i Unii Europejskiej

- wzrost zainteresowania właścicieli obiektów zabytkowych ochroną i pracami konserwatorskimi
- promocja przykładów dobrych rozwiązań architektonicznych opartych na regionalnej tradycji budowlanej
- rozwój edukacji i budowanie tożsamości kulturowej wśród młodzieży oraz mieszkańców miasta i gminy
- znaczna poprawa komunikacji na poziomie krajowym po zakończeniu prac przy zjeździe z autostrady A1 .

ZAGROŻENIA

- pogarszający się stan techniczny struktury zabytkowej zarówno obiektów miejskich jak i wiejskich, bez względu na formę własności np. kamienice w centrum Pelplina, dwory pozostające w rękach prywatnych – Wola, Ornasowo, Miedzyłęż, czy budownictwo wiejskie.
- brak uregulowań prawnych co do współfinansowania przez gminę prac konserwatorskich przy zbyt małej puli finansowej na poziomie krajowym, wojewódzkim i samorządu województwa
- ekspansja inwestycyjna ingerująca w historyczne układy urbanistyczne i ruralistyczne oraz zespoły dworsko-parkowe z folwarkami
- prowadzenie prac konserwatorsko-budowlanych bez nadzoru konserwatorskiego, co powoduje np. wymianę stolarki okiennej i drzwiowej o nieodpowiedniej formie i materiale, a także samowole budowlane przy obiektach zabytkowych
- brak wiedzy i świadomości właścicieli o walorach obiektu zabytkowego przy niedostatecznym poziomie edukacji społecznej

7. Cel strategiczny, priorytety i kierunki działań.

Celem strategicznym Programu Opieki jest zachowanie dziedzictwa kulturowego miasta i gminy Pelplin służące budowie tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej

7.1. priorytet I - odnowa dziedzictwa kulturowego miasta i gminy

7.2 działania

7.2.1. uwzględniające konserwację, renowację i rewitalizację obiektów zabytkowych

Obiekty sakralne (kościół, klasztor, kaplice, kapliczki i figury przydrożne).

Najważniejsze obiekty sakralne są zachowane w dobrym stanie, ponieważ ich ranga w skali kraju czy województwa zapewnia możliwość uzyskania środków na odpowiednie utrzymanie oraz konieczne remonty. Zagrożone pozostają obiekty o znaczeniu lokalnym, budujące związek mieszkańców z miejscową tradycją. Opieki i działań wymagają głównie kaplice – barokowa, pocysterska kaplica w Nowym Dworze, oraz neogotyckie kaplice w Kulicach i w Ornasowie. Kompleksowy program działań powinien objąć liczne kapliczki i figury przydrożne, odnawiane wyrywkowo zazwyczaj bez zachowania zasad sztuki konserwatorskiej.

Obiekty sepulkralne – zdecydowanych działań wymagają cmentarze wielokulturowe, ewangelickie n.p. całkowicie zapomniany cmentarz ewangelicki w Wielkim Garcu, katolickie – np. bieżącego uporządkowania potrzebuje cmentarz przykościelny w Rajkowach.

Obiekty mieszkalne miejskie (kamienice, wille, domy małomiasteczkowe)

Konieczny jest specjalistyczny nadzór nad planowanymi pracami konserwatorsko-budowlanymi. Zagrożenie dla kamienic stanowią wycinkowe prace remontowe obejmujące np. tylko lokale handlowe w parterach lub wynikające z podziałów własnościowych.

Popularne domy małomiasteczkowe, których forma architektoniczna tworzy specyfikę zabudowy bocznych ulic i przedmieść, często tracą dotychczasowy wygląd poprzez nieumiejętne ocieplanie ceglanych elewacji ze zniszczeniem ceglanego detalu.

Często na niekorzystny stan zachowania obiektu ma wpływ jego obecna funkcja, jak w przypadku willi z zespołu dawnej cukrowni przy ul. Mickiewicza 32, która niszczyje użytkowana jako dom wielorodzinny.

We wszystkich obiektach mieszkaniowych trwa intensywny proces wymiany stolarki okiennej. Oryginalna stolarka okienna o historycznym podziale i detalu snycerskim wymieniana jest na bezpodziałowe, jednopolowe okna z PCV. Po takich zabiegach obiekt w obrębie jednej elewacji otrzymuje różną stolarkę, nie tylko pod względem formy ale i kolorystyki. Podobnie stare, wymagające niekiedy jedynie renowacji drzwi płycinowo-ramowe, z oryginalnymi klamkami i sztyldami zostają zastąpione przez nietrwałe drzwi z płyt klejonych.

Na uwagę i opiekę zasługują często niedoceniane i niepotrzebnie niszczone ogrodzenia domów oraz ogrodów. W Pelplinie zachowało się dużo murowanych lub murowano-azurkowych ogrodzeń, z ozdobnymi, zróżnicowanymi w formie słupkami, murowanymi bramami i furtkami.

Obiekty mieszkalne wiejskie (dwory, domy wiejskie, zagrody).

Budynki dworów, wchodzące w skład zespołów dworsko-parkowych, w większości pozostają w złym stanie. Z reguły są to własności prywatne – np. Ornasowo, Wola, Miedzyłęż, Lignowy Szlacheckie, jednak właściciele nie mają koncepcji co do użytkowania lub funduszy na prace remontowe. W części z tych obiektów mieszkają jeszcze rodziny z dawnych PGR. Nieco lepiej prezentują się założenia parkowe, z których część została uporządkowana (Wola, Ornasowo).

Domy wiejskie podlegają podobnym procesom jak miejskie, toteż szczególna rola przypada nadzorom konserwatorskim. Może częściej są bezplanowo rozbudowywane o dodatkowe aneksy mieszkalne lub użytkowe. Poza tym dokonuje się także ociepleń, niszczących elewacje i detal architektoniczny, wymiany stolarki okiennej i drzwiowej oraz wprowadza barwne, błyszczące pokrycia dachów.

Na szczególną uwagę zasługują drewniane zagrody tzw. „poniatówki”, w szybkim tempie znikające z wiejskiego krajobrazu, rozbierane pod budowę nowych domostw lub całkowicie przebudowywane. Mogłyby dalej funkcjonować pozostawione jako domy letnie dla gości, czy kwatery agroturystyczne.

Obiekty użyteczności publicznej (szkoły, zakłady opieki, karczmy).

Budynki szkolne zachowały historyczne bryły i kompozycje elewacji, zarówno te o formach historyzujących m.in. gmach Wyższego Seminarium Duchownego, czy liceum przy ul. Sambora nr 5, jak i modernistyczne rozwiązania szkół przy ul. Biskupa Dominika 7 i ul. Kościuszki 12. Działania konserwatorsko-remontowe winny utrzymać obecny charakter zabytków, szczególnie przy minimalistycznych rozwiązaniach modernistycznych. Należy także nadzorować wymianę stolarki okiennej i drzwiowej, zwracając uwagę na zachowanie dawnych podziałów i materiału.

Kompleks **Zakładu Opieki** Sióstr Miłosierdzia Św. Józefa z budynkiem głównym, kaplicą, kaplicą przedpogrzebową, murem i domem dla lekarzy, utrzymał pierwotny charakter bryły, mimo usunięcia oryginalnego wystroju wewnątrz przy ostatnim remoncie. Działania wobec tego zespołu powinny skupić się także na zachowaniu obecnego stanu i eksponowaniu historyzującej architektury.

Dawne karczmy, nielicznie zachowane, stały się dziś budynkami mieszkalnymi, pozostającymi prywatną własnością. Nowa funkcja narzuciła konieczne zmiany, jednak część elementów powinna zostać zachowana np. drewniana konstrukcja karczmy w Wielkim Garcu. Warto byłoby udokumentować pierwotną funkcję takich obiektów w formie tablic informacyjnych.

Budynki przemysłowe z zespołu pocysterskiego – gotycki, mały młyn, XIX-wieczny duży młyn, dawna stajnia i spichlerz, przechodzą właśnie adaptację, po której staną się kompleksem konferencyjno-hotelowym, z zachowanym charakterem brył i współczesnym wnętrzem. Podobne rozwiązanie byłoby najlepsze dla dawnej mleczańi przy ul. Mickiewicza 34. Z zabudowań

cukrowni, największego zakładu przemysłowego miasta, pozostały jedynie relikty, w tym graniczny mur ceglany. Mur ten powinien zostać zachowany i wkomponowany w nową strukturę architektoniczną jako materialny element tradycji miejsca, natomiast nowa inwestycja mogłaby nazwą nawiązywać do cukrowni.

7.2.2. zachowanie charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego miasta Pelplina

- centrum miasta z ul. Mickiewicza i Placem Grunwaldzkim o zabudowie wielkomiejskiej
- zespół pocysterski z Bazyliką Katedralną
- zespół rezydencjonalny Kurii Pelplińskiej z pałacem biskupim, ogrodem biskupim oraz kanonami z terenami ogrodowymi
- zespoły szkół w tym Wyższego Seminarium Duchownego, liceum przy ul. Sambora 5
- zespół zakładu Sióstr Miłosierdzia Św. Józefa
- zespół hotelowo-konferencyjny w pocysterskich budynkach gospodarczych.
- tereny dawnych folwarków gospodarczych Maciejewo i Pólko
- zespół osady kolejowej przy ul. Dworcowej
- tereny przedmieść skupionych wzdłuż głównych dróg dojazdowych (ul. Kościuszki, ul. Starogardzka) z charakterystyczną zabudową mieszkalną

7.2.3. zachowanie charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego gminy Pelplin

- układy ruralistyczne wsi typu owalnicowego – Rudno, Wielki Garc
- zespoły dworsko-parkowe z folwarkami – Międzyłęż, Ropuchy, Wola, Ornasowo
- cmentarze mennonicko-ewangelickie (Międzyłęż), ewangelickie (Wielki Garc, Małe Walichnowy), katolickie (Lignowy Szlacheckie, Rajkowy), rodowe z kaplicami (Ornasowo, Kulice)
- obiekty sakralne z otoczeniem i zabudową (plebanie) – w Lignowach Szlacheckich, Wielkim Garcu, Rajkowach
- zabytki hydrotechniki z obiektami towarzyszącymi – zespół śluz w Międzyłężu, zagroda Dirksenów, pomnik poświęcony Związkowi Wałowemu.

7.2.4. zbiory muzealne

- utworzenie przy Muzeum Dziecięcym działu dokumentującego dzieje miasta i gminy Pelplin
- powołanie działu poświęconego dziejom Niziny Walichnowskiej w zagrodzie Dirksenów w Małych Walichnowach, z uwzględnieniem zabytków hydrotechniki i historii Związku Wałowego Niziny Walichnowskiej
- tzw. ścieżka ks. Janusza Pasierba - kanonia przy Placu Mariackim 6, Wyższe Seminarium Duchowne, cmentarz katolicki

7.2.5. poprawa stanu bezpieczeństwa obiektów zabytkowych

- zabezpieczenie najcenniejszych obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą poprzez montaż odpowiednich instalacji

7.2.6. ekspozycja najcenniejszych obiektów zabytkowych

- oznakowanie cenniejszych obiektów z krótką informacją historyczną
- ustawienie tablicy z rozmieszczeniem cenniejszych obiektów w mieście i na terenie gminy
- bezpłatne foldery na temat najciekawszych zabytków
- iluminacja wybranych obiektów

7.3 priorytet II - badania, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego.

7.4. kierunki działań

7.4.1. rozpoznanie badawcze zabytków przed procesem inwestycyjnym.

Przygotowywanie opracowań badawczych przed planowanymi inwestycjami (ekspertyzy konserwatorskie i techniczne, badania konserwatorskie i architektoniczne, projekty)

7.4.2. określenie specyfiki regionalnej obiektów zabytkowych

Na terenie miasta Pelplina bardzo dobrze znana jest historia i walory artystyczne zespołu pocysterskiego. Natomiast dzieje dawnej osady przyklasztornej, następnie miasta Pelplina, pozostają trochę w cieniu klasztoru. Potrzebne są zatem systematyczne badania przeszłości miasta, poprowadzone w porozumieniu z placówkami naukowymi, m.in. z miejscowymi badaczami z Wyższego Seminarium Duchownego. Ukoronowaniem tych działań byłoby wydanie **monografii miasta Pelplina**. Zaczątek mogą stanowić badania nad znanymi instytucjami (wydawnictwo „Pielgrzym”), postaciami (Ksiądz Janusz Pasierb) czy dokumentacje miejsc (ewidencja cmentarza katolickiego).

Teren gminy Pelplin wymaga podobnego działania, szczególnie interesująco zapowiada się poznanie historii budowy wałów wiślanych oraz związanych z tym urządzeń oraz działania Związku Wałowego Niziny Walichnowskiej. Nie w pełni rozpoznane pozostają ślady mennonitów na tym terenie, czy dzieje rodzin zamieszkujących okoliczne majątki.

7.4.3. promowanie tradycyjnych form architektury i sztuki regionalnej

Do czasów obecnych zachowało się sporo przykładów prezentujących charakterystyczne dla tego regionu typy zabudowy wiejskiej i miejskiej. W mieście wskazać można wzorce kamienic zarówno wielkomiejskich jak i skromniejszych z zachowanym detalem; na terenach wiejskich przeważa typ zabudowy parterowej, ceglanej z detalem architektonicznym. Rodzaje tych rozwiązań nie znajdują przełożenia na współczesne wzornictwo architektoniczne. Nie chodzi tu o naśladownictwo i powielanie form historycznych lecz o nawiązywanie w nowych projektach do tradycyjnych wzorców przy nowoczesnej aranżacji, a także wylansowanie ciekawych detali. Zestawy regionalnych elementów np. podcień narożny występujący w „poniatówkach”, ceglane elewacje, czy ciesielsko opracowane szczyty dwuspadowych dachów, pozwoliłoby na stworzenie regionalnego katalogu architektonicznego.

7.4.4 edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.

Oparta jest na budowie tożsamości regionalnej i umacnianiu związków z miejscową tradycją. Samorząd lokalny może wspierać poznawanie problematyki dziedzictwa kulturowego poprzez:

- organizację konkursów na temat odkrywania korzeni rodzinnych w powiązaniu z historią miasta i gminy (dzieje rodzin, grup zawodowych, wystawy starej fotografii i dokumentów)
- konkurs na najlepiej utrzymany obiekt zabytkowy w mieście i gminie
- utworzenie blogu na stronie internetowej Pelplina o historii i ciekawostkach miasta i gminy
- krzewienie idei społecznych opiekunów zabytków, a także zainteresowanie młodzieży szkolnej opieką nad konkretnymi obiektami zaniedbanymi i zapomnianymi
- zorganizowanie na poziomie gminy doradztwa konserwatorskiego na etapie przedinwestycyjnym, wskazującego wartości zabytkowe obiektów, konieczność zachowania historycznych elementów oraz odpowiedniego dobrania współczesnych rozwiązań i materiałów

7.4.5. promocja regionalnego dziedzictwa służąca kreacji produktu turystyki kulturowej.

Wspieranie tworzenia i promocji markowych produktów turystycznych turystyki weekendowej, docelowej i tematycznej poprzez przygotowanie merytoryczne i organizacyjne usługi:

- pętli pomorskiej Szlaku Cysterskiego rozwiniętej o miejscowości poza Pelplinem np. dawny folwark pocysterski w Nowym Dworze z barokową kaplicą
- szlaku Zabytków Hydrotechniki obejmującego całą Nizinę Walichnowską z miejscowościami w gminie Pelplin: Międzyzłęż i Małe Walichnowy
- corocznego Jarmarku Cysterskiego

8. Wdrażanie programu.

8.1. współdziałanie z instytucjami

8.1.1. z urzędem ochrony zabytków

W ramach współpracy z Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Gdańsku konieczne jest podjęcie działań o rozszerzenie listy obiektów wpisanych do rejestru zabytków o następujące zabytki:

- zagroda Dirksenów w Małych Walichnowach
- dwór z parkiem i kaplicą rodową w Ornasowie
- dawna karczma w Wielkim Garcu
- kaplica w Nowym Dworze
- dwór z parkiem w Woli
- cmentarz z kaplicą rodową w Kulicach
- pałac i ogród biskupi w Pelplinie
- kaplica p.w. św. Józefa w zespole Zakładu Sióstr Miłosierdzia
- cmentarz katolicki
- kamienica przy ul. Mickiewicza 12

8.1.2. z ośrodkami naukowymi

Urząd Miasta i Gminy w Pelplinie współpracuje aktywnie z ważnymi ośrodkami naukowymi województwa pomorskiego, na podstawie podpisanych porozumień:

- z Wyższym Seminarium Duchownym w Pelplinie z dnia 25.06.1996 r.
- z Politechniką Gdańską z dnia 27.02.1996 r.
- proponuje się wystąpienie władz Gminy z propozycją podpisania analogicznych porozumień z ośrodkami uniwersyteckimi: z Uniwersytetem Gdańskim i Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu

8.1.3. z sąsiadującymi samorządami:

- porozumienie z Gminami Kaszubskimi i Kociewskimi z dnia 21.11.2005 r.

8.2. inicjatywy własne

8.2.1. prawne – tworzenie prawa miejscowego

- wprowadzenie do statutu Gminy Pelplin zapisu o włączeniu zagadnień opieki nad zabytkami do zadań własnych gminy
- przestrzeganie wymogu włączenia obiektów wpisanych do rejestru zabytków i ujętych do gminnej ewidencji zabytków do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i miejscowych planów zagospodarowywania przestrzennego

8.2.2. finansowe

- wprowadzenie uchwały Rady Gminy o częściowym dofinansowywaniu prac konserwatorskich obiektów wpisanych do rejestru zabytków lub programów tematycznych (np. dofinansowania wymiany stolarki okiennej i drzwiowej)
- wykorzystanie funduszy zewnętrznych – wojewódzkich, krajowych i unijnych

9. Monitorowanie działania programu opieki

9.1. aktualizacja informacji o stanie zachowania zabytków

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami przewiduje w art. 87 pkt 5 sporządzenie co 2 lata sprawozdania z realizacji programu.

